

ONDER DE GROENE ZODEN

De Joodse begraafplaats Zeeburg bestaat driehonderd jaar, is opgeknapt en nu is er een boek. Er liggen 150.000 arme Joden begraven, gestorven aan onder meer mazelen, krankzinnigheid, 'stuipies' of 'teering'.

tekst HANNELOES PEN foto RINK HOF

Ketellapper, Kneeggie en Wegloop. De oude Joodse namen zijn duidelijk te lezen op de zerken op het nieuwste deel van de Joodse begraafplaats Zeeburg, bij de zuidelijke ingang op de Valentijnkade. De stenen zijn rechtop gezet en schoongemaakt; de letters zijn weer leesbaar. Het gras rond de stenen is net gemaaid. Elke eerste zondag van de maand is Zeeburg geopend voor bezoekers: een deel met de gemeente die meehelpt het kerkhof te herstellen.

Zeeburg is de grootste Joodse begraafplaats in Nederland. De gemeente Amsterdam had het zompige stuk grond op de Zeeburgerdijk in 1714 verkocht aan de gestaag groeiende Asjkenazische gemeente, die destijds uit negenduizend mensen bestond. (Asjkenazim zijn uit Midden- en Oost-Europa afkomstige Joden.) Het was de begraafplaats van de arme Joden. Een begraafplaats dicht bij de stad spaarde kosten uit aan vervoer en tol. Op 11 oktober 1714 was de eerste begrafenis van een kind, Israël ben Joseph Lisser.

De namen van de mensen die er begraven liggen, zijn onder meer terug te vinden in het begraafregister van 1714 tot 1811. Historicus Bart Wallet (36), schrijver van het boek *Zeeburg, geschiedenis van een joodse begraafplaats 1714-2014*, wist in totaal 100.000 namen te traceren. Ze hadden beroepen als snijder, pakkendrager, rokenstikker en turfkruier of werkten in de handel, verkoop of de diamantindustrie. "Volgens schattingen moeten er 150.000 mensen zijn begraven op Zeeburg. Dat kan men zien aan de grootte van het terrein en de afstand tussen de graven. De graven lagen dicht opeen. Soms zelfs zo dicht, dat een ander graf instortte."

'Zeeburg staat symbool voor circa tachtig procent van de Amsterdamse Asjkenazim die in de achttiende, negentiende en vroege twintigste eeuw onder of nabij de armoedegrans leefden en moesten sappelen om rond te komen,' schrijft Wallet. Op Zeeburg liggen veel kinderen onder de dertien jaar begraven, migranten, mensen met een verstandelijke beperking, verpleegsters, vroedvrouwen, criminelen en prostituees. De rijkere Asjkenazische Joden werden begraven in Muiderberg of Overveen; de Portugese Joden hadden hun eigen begraafplaats in Ouderkerk aan de Amstel.

In Wallets boek staan vijftien biografische portretten van begraven personen. Eén van hen is circusartiest Jacques Schuitemvoerder (1846-1911), ofwel 'August de Domme', die optrad met het Koninklijk Nederlands circus Carré. Na een ernstig spoorwongeluk kon hij niet meer optreden en werd hij kaartjesknipper. Op een met kransen belegd voertuig van een oud-collega werd Schuitemvoerder vervoerd naar Zeeburg.

Er lagen meer (arme) artiesten, onder wie zangeres Emilie Culp (1868-1898). De rouwstoot reed via de Nieuwe Kerkstraat en de Weesperstraat naar Zeeburg. De mensen langs de route, schrijft Wallet, ontdekten tal van beroemdheden.

Waterzucht

Ook verpleegsters en vroedvrouwen, die vaak tegen een laag loon werkten, werden op Zeeburg begraven. Zuster Anna Polak uit het Nederlands-Israëlitisch Ziekenhuis, waar veel arme Asjkenazische Joden lagen, werkte op de afdelingen 'zenuw-lijderessen' en 'mannen-zieken'. "Zij had kennelijk geen geld om in Muiderberg begraven te worden. Je moest daarvoor namelijk lid zijn van de Joodse gemeente en dat kostte veel geld."

Er lagen op Zeeburg ook veel doodgeboren kinderen. Diamantbewerker Jonas Arons deed 12 april 1895 aangifte van de geboorte van een 'levenloos' kind. Aangezien hij een schuld had van 68 gulden bij de Joodse gemeente en de begrafenis van vier gulden niet kon betalen, weigerde de beheerder het lijkje aan te nemen. Arons schoof het lijkje 's avonds om half zeven onder de schutting door en keerde terug naar huis.

De doodsorzaken werden door de begraafboekambtenaar vaak opgenomen in de registers. 'Stuipies, waterzucht, klierteering, hersenziekte' zijn in de kolommen vermeld, maar ook mazelen, roodvonk en cholera. Veel mensen kwamen uit het hart van de dichtbevolkte arme Joodse wijk, Marken en de Houtgracht, waar epidemieën gemakkelijk slachtoffers maakten. Ook krankzinnigheid was vaak de doodsorzaak; zelfmoord daarentegen slechts een enkele keer.

Er waren ongeveer vierhonderd begrafenissen per jaar. In de achttiende en negentiende eeuw werd geregeld een nieuw stuk grond gereedgemaakt voor gebruik: struiken werden weggehaald en land opgehoogd.

In 1759 werd na diefstal en grafschennis een vaste Joodse bewaarder aangesteld, Hartog de Vries, die met zijn vrouw in een stenen huis op Zeeburg kwam te wo-

nen. 's Nachts mocht hij nooit van huis zijn en naast zijn (karige) salaris kreeg hij met Pesach gratis matzes. De begraafplaats werd 150 jaar, vanaf 1785, beheerd door de familie Verduin.

Aan het begin van de twintigste eeuw groeide het kerkhof jaarlijks met vijfhonderd graven. In 1943 werd het vier dagen oude kind Hanna Ruth Frank nog begraven, maar korte tijd later legde de bezetter beslag op de begraafplaats. De toenmalige beheerder werd gedeporteerd en in Auschwitz vermoord. Zijn woning werd met de grond gelijk gemaakt en iedereen kon het terrein opkomen. Het was het begin van het verval.

Het noordelijkste en oudste deel van de begraafplaats werd in 1956 verkocht voor de aanleg van de Amsterdamsebrug en Schellingwouderbrug. Wallet: "Er werd vervolgens gesteggeld over de rest van het kerkhof. De gemeente wilde er stadsuitbreiding en volkstuinjes, de VU een campus, een korfbalvereniging zag haar kans schoon om er mooie velden te maken." De situatie van Zeeburg verslechterde. De begraafplaats werd verwaarloosd en zag er desolaat uit. Jongeren voetballen er, paarden graasden op de begraafplaats, graven kwamen bloot te liggen en kisten en beenderen werden zichtbaar.

Blote lijven

Rond 1980, schrijft Wallet, deed zich een kanteling voor. 'Boudewijn Büch schreef in *Het Parool* een serie over begraafplaatsen. Zijn artikel veroorzaakte een schokreactie.'

Büch schreef over Zeeburg: 'Overal liggen mensen, soms op oude zerken, de zon te aanbidden. Bij sommige zerken zijn duidelijk vrijplaatsjes ingericht. Uit het manskogras steken steeds meer blote lijven omhoog. Soms zijn er kleine vuilnisbelten ontstaan bij de 'romantische' plekjes. Het Jodendom heeft het waarachtig toch niet verdiend uiteindelijk op een vuilstortplaats terecht te komen.'

Alle ruimingsplannen waren acuut van de baan. De stichting Eerherstel Joodse begraafplaats Zeeburg werd opgericht. Twintig procent van het acht hectare grote terrein wordt nu regelmatig onderhouden. Het grootste deel van de begraafplaats, door twee sloten afgescheiden van het park en de Indische Buurt, is nog steeds overwoerd met riet, bloemen en ander gewas.

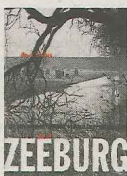
Over het terrein slingert een breed pad langs de stenen. De grond voelt moerassig aan. Her en der staan stenen schots en scheef. Wallet: "In de zompige grond verdwenen de stenen de grond in. Soms werden bij het uitdiepen van de sloten zerken en zelfs beenderen teruggevonden. Veel armen zijn ook zonder steen begraven. Dan werd er slechts een paaltje in de grond geslagen, met een nummer erop. Ook waren er houten zerken, maar die zijn weggezaakt of in de Tweede Wereldoorlog geroofd en als brandhout gebruikt."

"Begraafplaats Zeeburg is historisch erfgoed geworden en heeft bijna de status van een gemeentelijk monument. Ook is het een ecologische broedplaats. De vos en de ringslang zijn er al gesignaleerd."

Begraven kan er overigens nog steeds. In 2011 gebeurde dat met Moshe Bar Natan. De nieuwe zerk steekt af tegen de oude grafstenen. "Het rabbinaat vindt het een goede zaak dat hier nog begraven wordt."

Burgemeester Eberhard van der Laan neemt zondag het eerste exemplaar van *Zeeburg, Geschiedenis van een joodse begraafplaats 1714-2014* van Bart Wallet in ontvangst, om 11.30 uur, ingang Valentijnkade. Wallet geeft 14 september om 20.00 uur een lezing bij Boekhandel Blankevoort, Rembrandtweg 649, Amstelveen.

Reserveren: boekhandel@blankevoort@planet.nl.

Bart Wallet: *Zeeburg, Geschiedenis van een joodse begraafplaats 1714-2014*. Uitgeverij Verloren te Hilversum, €19. ISBN 978-90-8704-468-8.